

PARA-SERMAYENİN YENİDEN YAPILANDIRILMASI : TÜRK ÖZEL BANKACILIK SEKTÖRÜ ÖRNEĞİ

THE RESTRUCTURING OF MONEY CAPITAL WITH SPECIAL REFERENCE TO TURKISH BANKING SYSTEM

Aylin Çiğdem KÖNE

Doğuş Üniversitesi

ÖZET: Bu makale, para-sermaye ve para-sermayenin en temel kurumlarından olan bankaları, sermayenin toplam sosyal döngüsü bağlamında ele alarak, küreselleşme sürecinde bu alanlardaki yeni yapılandırmayı incelemeye çalışmaktadır. Bu doğrultuda, kapitalist sermaye birikim sürecinde, sermaye birikiminin farklı aşamalarına göre yapılan para-sermaye - reel sermaye ilişkileri verildikten sonra, bankacılık sektöründe, 1970 krizi ile başlayan dönemdeki yeni yapılanmanın genel bir çerçevesi çizilmiştir. Buradan hareketle, son bölümde, 1980 sonrası dönemde Türk bankacılık sistemi çözümlenmektedir. Bankacılık sektöründeki dönüşümü ortaya koyabilmek amacıyla; banka sayısı ve gruplarının dağılımındaki değişiklikler incelenmektedir. Ayrıca, yine aynı döneme ilişkin olarak, sektördeki yoğunlaşma eğiliminin gelişimi, sektör genelindeki yoğunlaşma oranı aracılığıyla irdelenmekte ve krizin bu alandaki etkileri ortaya konulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Para-sermaye, Küreselleşme, Sermaye Birikim Süreci, Sermayenin Toplam Sosyal Döngüsü, Bankacılık*

ABSTRACT: *This paper aims to study money capital and banks which are one of the crucial institutions of money capital in context with social circulations of capital and the restructuring of the banks during globalization process. The framework of restructuring of banks during capitalist capital accumulation process has been explicated after expressing the relation between money capital and real capital. Consequently, in the last section, Turkish banking system in the period after 1980 has been analysed. Afterwards the number and the distribution of banks are studied with the purpose of explaining the transformation in this sector. Additionally the development of concentration trends during the same period are examined by means of general concentration rate and the effects of the crisis are put forward in this way.*

Keywords: *Money Capital, Globalization, Capital Accumulation Process, Social Circulation of Capital, Banking*

1. Giriş

Yirminci yüzyılın son çeyreğinde, dünya ekonomisinin bütünleşme düzeyi giderek artmış; mal, hizmet ve sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesiyle reel ve para-sermaye dünya ölçeğinde artan oranda hareketlilik kazanmıştır.

Küreselleşme sürecinde, finansal piyasaların genişlemesi dünya reel üretiminin ve ticaretinin çok ötesinde bir gelişim göstermiş; para-sermaye ve onun kurumları giderek, üretken ve ticari sermayeler üzerinde belirleyici konuma gelmiştir. İletişim ve bilişim teknolojilerindeki gelişmeler para-sermayenin hareketliliğini hızlandırırken, serbestleşme süreçleri de finansal piyasaların birbirine olan bağımlılığını arttırmıştır. Böylece para-sermaye, finansal piyasalar aracılığıyla dünya ölçeğinde

merkezi bir önem kazanmıştır. Bugün gelinen noktada ekonominin finansallaşması olgusundan söz edilmektedir.

1994 Meksika krizi ile başlayan, 1997 Asya, 1998 Brezilya ve Rusya, 2001 Arjantin ve Türkiye ile devam eden krizler, finans piyasalarının işleyişine yönelik ilgiyi daha da arttırmıştır. Neo-liberal analizler, söz konusu ülkelerin finans piyasalarında arka arkaya ortaya çıkan ve daha sonra reel kesimi de içine alarak genişleyen krizleri açıklama konusunda yetersiz kalmaktadır. Bu noktada, para-sermaye alanında yaşanan gelişmeleri, kendi içerisinde diğer süreçlerden kopuk biçimde ele alarak incelemek yerine, bütünsel bir analizle değerlendirme gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Sermayenin toplam sosyal döngüsü, sermaye kategorileri arasındaki karşılıklı etkileşimi, toplumsal ilişkiler seti içine yerleştirerek açıklaması nedeniyle, bütünsel bir ele alışı için uygun bir çerçeve sağlamaktadır. Dolayısıyla bu çalışma sermayenin toplam sosyal döngüsü bağlamında, küreselleşme sürecinde para-sermaye ve para-sermayenin en temel kurumlarından olan bankaların yeniden yapılandırılmasını incelemeyi hedeflemektedir.

2. Sermayenin Toplam Sosyal Döngüsünde Para-Sermaye - Reel Sermaye İlişkisi

Para-sermayenin bir kurumu olan bankalar temel olarak, fon arz edenler ile fon talebinde bulunanlar arasındaki ilişkide aracılık yaparlar; para-sermaye ile üretken ve ticari sermayeler arasındaki ilişkilerin daha ekonomik ve daha hızlı gerçekleşmesini sağlarlar. Bankaların ellerinde biriken fonları reel kesime aktarmasıyla para biçim değiştirerek para-sermaye haline gelir. Para-sermaye üretim süreci sonunda meta sermayeye dönüşür. Ürünün piyasada satılmasıyla da para biçimine geri döner. Bu nedenle bankaların kapitalist bir ekonomideki yer ve işlevi, reel kesim - parasal kesim ayırımında değil ancak sermaye birikimi sürecinin bütünlüğü içinde anlaşılabilir.

Sermaye birikim sürecinin sorunsuz işlediği dönemlerde, para-sermaye artan bir şekilde üretime yönelir. Sözkonusu dönemlerde, üretken sermaye ile para-sermaye arasındaki ilişkiler işbirliği düzeyinde sürmekte; üretken sermaye para-sermaye üzerinde belirleyici olmaktadır. Ancak, üretim sonucunda başlangıçtaki sermayeden daha büyük bir değer gerçekleşmeyeceğine ilişkin beklentiler/olasılıklar güçlendikçe, para-sermaye üretimden kopar, finansal genişleme sürecine girer. Finansal genişleme mevcut koşullarda reel süreçlere dayalı sermaye birikiminin sınırlarına ulaşıldığını gösterir. Bu açıdan, finansal genişlemenin başlaması, krizin bir işareti olarak da yorumlanabilir.¹

Bunalım dönemlerinde para-sermaye ile reel üretim arasındaki ilişkilerin zayıflaması ve finansal kesimin kendini değerlendirme yollarını yalnızca ulusal değil, uluslararası düzeyde de aramaya başlaması, yüksek getiri sağlayan alanların dünya ölçeğinde finansal sermayenin kullanımına açılmasını gerektirir. Bu noktada, analiz biriminin tek tek ülkeler değil de, dünya ekonomisinin tamamı olarak ele alınması gerekliliği karşımıza çıkmaktadır. Analiz biriminin bu şekilde değiştirilmesi bizi küreselleşme kavramına götürür.

¹ Kapitalizmin tarihsel gelişim sürecinde para-sermaye ve üretken sermaye arasındaki ilişkilerin incelenmesi için bak. Arrighi, 2000.

Küreselleşme sürecine yön veren temel dinamik, dünya kapitalizminin 1970'lerde başlayan iktisadi krizidir. Küreselleşme, kâr oranlarındaki düşüğe bir tepki olarak ortaya çıkan kapitalist yeniden yapılanmanın önemli bir unsurudur. Savaş sonrası genişleme döneminin sona ermesiyle birlikte, büyüme ve daha yüksek kârlar için küresel ölçekte daha ucuz girdiler ve yeni pazar arayışları yoğunlaşmıştır.

Bu gelişmeler sonucunda, yeni teknolojilerin getirdiği olanakları da arkasına alan ticari, üretken ve para-sermayenin faaliyet alanı ulusal sınırların ötesine, giderek dünya çapına yayılmıştır. Finans piyasalarının dünya ölçeğinde bütünleşmesi, yalnızca ülkeleri ve hükümetleri kendi amacına dönük olarak baskı altına almayı ve disipline etmeyi kolaylaştırmadı; aynı zamanda, aşırı birikim nedeniyle, kısmen üretken alanlarda değerlendirilen para-sermayenin de dünya çapında olası en yüksek kârların peşinde koşmasını sağladı. Sonuç, ekonominin büyük boyutlarda finansallaşması ve spekülâtif finansal akımların çoğalması olmuştur (Went, 2001: 129, Ercan 2002: 43). Bu bağlamda, 1970'lerden bu yana kârın üretimden çok spekülâtif işlemlerden elde edilmesi şaşırtıcı değildir.

Üretken sermaye alanında da yönetim kriterleri değişmiş ve yatırımı düşünen uzun vadeli geleneksel stratejiler büyük ölçüde terkedilmiştir. Artık girişimciler işlerini finansçı olarak, yani kısa vadeli yönetmek zorunda kalıyorlardı. Bundan böyle, elde edilen kârlar yalnızca sanayideki büyümeyle ilişkili değildir (Zerbato, 2001: 28). Örneğin, Renault Yönetim Kurulu Başkanı Şubat 1997'de, Belçika'da yılda 100.000 adetten fazla üretim yapan bir fabrikanın kapanacağını açıkladığında, grubun Paris borsasındaki hisse senetlerinin değeri birden %11.7 oranında artabilmektedir (Touissant, 1999: 88). Rantçı yönetimin ölçütleri gerçek birikimi frenlemektedir.

Uluslararası finansal işlemlerin boyutlarının reel sektörlerdeki gelişmelerden bağımsızlaşmasını gösteren somut ve belki de en çarpıcı örnek döviz piyasalarıdır. Döviz piyasalarında gerçekleşen işlemlerin hacmindeki olağanüstü artış, döviz piyasalarının dünya reel mal ticaretini finanse etmek sürecinden koptuğunu açık bir biçimde ortaya koymaktadır. 1980'lerin sonunda dünya döviz piyasası işlemlerinin hacmi günde yaklaşık 190 milyar dolar iken günümüzde 1.8 milyar dolara ulaşmıştır ve bu işlem hacminin %80'i bir hafta içinde geldiği ulusal piyasayı terk etmektedir. (Yeldan, 2002: 19-20).

Bu ortamda, para-sermaye kurumları içerisinde ağırlıklı bir yeri olan bankalar büyük ölçüde geleneksel rollerinden sıyrılarak, para-sermaye temelli işlemler üzerinde yoğunlaşan kurumlara dönüşmüşlerdir. Üretici sermaye de finansman kaynaklarını, çoğunlukla bankalar dışından elde etme çabasına girmiş ve örneğin piyasaya menkul kıymetler sürerek finansman ihtiyaçlarını karşılamaya başlamıştır. Tüm bu gelişmeler, bankaların yeniden yapılandırılması sürecini ortaya çıkarmıştır.

3. Bankaların Yeniden Yapılandırılması

Geleneksel Bankacılıktan Kopuş: Bankaların sermayenin toplam sosyal döngüsünde, döngünün sorunsuz biçimde işlemesi anlamında, kritik olan yer ve işlevleri, sermaye birikiminin dünya genelindeki gelişme eğilimlerine göre farklılaşmaktadır. Bankaların geleneksel finansal aracılık rollerinin değiştiği yıllar 1980'ler olmuştur. Geleneksel bankacılık, daha önce de belirtildiği gibi, basit anlamda, toplanan mevduatlar ile kredilerin fonlanmasının aracı olarak tanımlanabilir. Ne var ki, finansal liberalizasyon uygulamaları, mevduatın bankalar

için kaynak olma özelliğini aşındırırken, kredi kullanıcılarının da alternatif finansman araçlarına yönelmeleri, kredilere olan talebi azaltmaya başlamıştır.

Anlaşılabileceği gibi, finansal liberalizasyon uygulamaları bankaların karşısına ciddi rakipler çıkartmıştır. Bu rakiplerden en önemlileri yatırım fonlarıdır. Söz konusu fonlar, küçük tasarrufları bir araya getirerek yönetimini üstlenmektedir. Bu gelişmeler, yatırımcıların mevduat hesaplarından uzaklaşmasına yol açarken, bankaları kaynak toplamada yükselen maliyetlerle karşı karşıya bırakmıştır. Öte yandan, hisse senedi ve tahvil piyasalarının gelişmesi ve menkulleşmenin yaygınlaşması da bankaların geleneksel faaliyetlerinden olan kredi verme avantajını büyük oranda ortadan kaldırmıştır. Firmaların, hükümetlerin ve kamu kuruluşlarının doğrudan tahvil ve/veya hisse senedi ihraç ederek finansman sağlama olanaklarının artması, yatırımcıların teknolojik gelişmeler sonucunda sermaye piyasası araçlarına ulaşabilmelerinin kolaylaşması ile birleşince, dolaşımda olan sermaye piyasası araçlarının banka kredilerine oranı yükselmiştir (Edwards ve Mishkin, 1995: 31).

Bu gelişmeler sonucunda, bilançolarının hem aktifinde hem de pasifinde yaşanan olumsuzlukların telafisi ve kâr oranlarının yeniden yükseltilmesi için bankalar ya geleneksel olmayan faaliyetlere ağırlık vererek faiz dışı gelirlerle kârlılıklarını arttırmaya çalışacak ya da geleneksel bankacılık faaliyetlerine devam ederek daha riskli alanlara yönelik kredi kullanılmaya başlayacaklardır (Edwards ve Mishkin, 1995: 1).

İlk yol olan geleneksel olmayan faaliyetlere yöneliş, banka bilançolarında menkul kıymetlerin artan ağırlığı ve banka gelirlerinde faiz dışı gelirlerin katkısının yükselmesiyle kendini göstermektedir.²

İkinci yol ise, kredibilitesi daha düşük olan firmalara piyasa fiyatlarının üzerinde faiz oranlarıyla kredi kullanılmasıydı. ABD’de bankalar bu süreç içerisinde özellikle gayrimenkul piyasasına yönelik ticari kredilerini arttırmışlardır. Bankaların daha yüksek risk almaya başladığı tek ülke ABD değildi. Norveç, İsveç ve Finlandiya’da da bankalar deregülasyon karşısında, ticari gayrimenkul kredilerini yüksek oranlarda arttırdılar. Bu emlak piyasasında müthiş bir genişleme, ardından da çöküşü getirdi ve bir çok banka iflasa sürüklendi. Japonya’da da bankalar aynı akıbete uğradılar. Gayrimenkule yönelen bankalar emlak fiyatlarındaki düşüşler nedeniyle büyük zarara uğradılar. Haziran 1995 tarihi itibarıyla, Japon bankalarının kredi portföylerindeki, altı aydan daha uzun bir süredir faizleri ödenmemiş toplam donuk kredi miktarının 40 trilyon yen, o tarihteki döviz kuruna göre 470 milyar dolar olduğu tahmin edilmektedir (Edwards ve Mishkin, 1995: 34).

Krugman (2001: 69), Japonya’da esas olarak banka kredileriyle finanse edilen spekülasyona dayalı finansal genişlemenin, sorunlu kredilerin artışıyla birlikte sürdürülemez hale geldiğini belirtmektedir. Gerçekten de kriz bu sürecin sonunda, ilk olarak bankacılık sektöründe ortaya çıkmış, daha sonra da ekonominin diğer kesimlerine yayılmıştır. Güneydoğu Asya ekonomilerinde de yurtdışından sağlanan sermaye girişleri kredilerin genişlemesine yol açmıştır. Kredilerin büyük çoğunluğu, gayrimenkul spekülasyonu ve hisse senedi spekülasyonu alanında kullanılmıştır.

² Bu konuda ayrıntılı bir çalışma için bak. Chadha B. ve D. Folkerts-Landau, 1999.

Yoğunlaşma Eğilimi: 1980’li yıllardan başlayarak dünya genelinde bankacılık sisteminde birleşme ve satın almalar ile yoğunlaşma eğilimi hız kazanmıştır. Group of Ten tarafından yürütülen ve on üç gelişmiş ülkenin bankacılık sektörünü kapsayan bir araştırmanın sonuçlarına göre, incelenen ülkelerin hemen hepsinde yoğunlaşma oranları 1980-1999 döneminde anlamlı bir biçimde yükselmiştir. Yoğunlaşma eğiliminin bir sonucu olarak, yine aynı ülkelerin büyük ticari bankalarının yıl sonu aktiflerinin Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYİH)ya oranının arttığı da görülmektedir (Group of Ten, 2001: 447-448, 452)

Bu noktada yoğunlaşma oranlarındaki artışı, söz konusu araştırma raporunda belirtildiği biçimde, teknolojik gelişmeler, finansal deregülasyon ya da küreselleşme sürecinin etkileri gibi nedenlerle açıklamaya çalışmak, sürecin tam olarak anlaşılmasını engellemektedir. Sermaye birikiminin en temel özelliklerinden olan sermayenin merkezileşme-yoğunlaşma eğilimleri kriz dönemlerinde hız kazanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, yoğunlaşma bankacılık sisteminin krize verdiği bir tepki olarak ortaya çıkmaktadır.

4. Türkiye’de Bankacılık Sektörünün Yeniden Yapılandırılması

Bu bölümde, dünya genelinde geleneksel bankacılıktan kopma ve yoğunlaşmanın artması olarak karşımıza çıkan değişim eğilimlerinin, Türkiye’ye ilişkin çözümlemesi yapılacaktır.

Yapılan bir araştırmaya göre, bankaların finans kesimi içindeki payı 1971 yılında %63.7 iken 1981 yılında %87’ye yükselmiştir (Artun, 1987: 43). Daha yeni tarihli bir araştırmada ise, son yıllarda banka dışı finansal kurumların sayısı ve büyüklüklerinin artma eğilimlerine karşın, bankacılık sektörünün, toplam finans sektörü aktifleri içinde %75 civarında bir paya sahip olduğu belirtilmektedir (BDDK, 2002: 1). Banka dışı finansal kurumların önemli bir kısmının bankaların iştiraki olduğu dikkate alındığında, bankaların ağırlığının gerçekte daha da yüksek olduğu ortaya çıkmaktadır.

Bu rakamların da ortaya koyduğu gibi, bankalar Türkiye’de para-sermayenin en önemli kurumu olmaya devam etmektedir. Bu nedenle, bankaların 1980 sonrası dönemde gelişimini ele almak, hem parasal ve reel kesim arasındaki ilişkileri, hem de her iki alanda yaşanan dönüşümü anlayabilmek açısından önemlidir. Bu noktada, 1980’li yılların devraldığı bankacılık yapısını belirleyen dinamikleri kısaca belirtmekte yarar vardır.³

1950’li yıllarda önemli bir birikim sağlayan büyük toprak sahipleri ve yabancı sermaye ile temsilcilik düzeyinde ilişki kuran ticari sermaye, ithal ikameci strateji uygulamalarında, ortaklık, lisans ve know-how anlaşmalarıyla yabancı sermaye ile entegrasyon düzeyini arttırmış ve birikimlerini üretken sermayeye dönüştürmeye başlamışlardır. Bu süreçte özellikle, dayanıklı tüketim malları üretiminde önemli sanayi girişimleri ortaya çıkmıştır. Sanayileşme açısından belli bir aşamaya geline 1970’li yıllarda, belirli bir sermaye donanımına ulaşan sermayelerin artık “holding” biçiminde yapılanmaya gittikleri görülmektedir. Böylece, sermayenin toplam döngüsünde farklı işlevleri üstlenen ticari, üretken ve para-sermaye tek bir elde toplanmaya başlamıştır. Bu süreçte özel ticaret bankalarının büyük bölümü holding

³ Bankacılık sektörünün 1980 öncesi dönemine ilişkin olarak bak. Akgüç, 1989; Eldem 2000; Kazgan 1997; Tezel 1994.

bankası haline gelmiştir. Holding bankacılığı, o dönemde özel sektör yatırımlarını hızlandıracağı düşüncesiyle devlet tarafından da teşvik edilmiştir.

1970'lerin sonuna kadar olan dönemde bankalar, sanayi-ticaret ve devlet arasındaki sıkı ilişkiler devam etmiştir (Aybar ve Lapavitsas, 2001: 43). Kamu bankaları ithal ikameci politikalarla belirlenen kalkınmada öncelikli sektörlerle kaynak sağlama görevini üstlenmiştir. Özel bankalar ise sisteme girişlerin sınırlı olduğu, faiz ve döviz fiyatı değişmelerinden kaynaklanan risklerin bulunmadığı, ürün ve fiyat rekabetinin olmadığı bir ortamda, negatif reel faizle topladıkları mevduatları artırmak amacıyla şube bankacılığına yönelmişlerdir.

İthal ikameci stratejinin, bir başka deyişle içe dönmük büyümeye dayalı sermaye birikiminin 1970'lerin sonunda tıkanması ve krizin kendisini döviz krizi olarak açığa çıkarmasıyla birlikte, ithal ikameci strateji terk edilerek, sermayenin yeniden yapılanmasını sağlayacak yeni bir birikim modeline geçiş kaçınılmaz olmuştur. Bankalar da bu yeni birikime bağlı olarak yeni fonksiyonlar üstlenmeye başlamışlardır.

1980 sonrası dönemde Türkiye ekonomisi uluslararası piyasalara açılarak dünya ekonomisi ile bütünleşme sürecine girmiştir. Önce mal ve hizmet daha sonra da sermaye piyasaları serbestleştirilerek dışa açılmıştır. Bu sürecin tüm aşamalarında finansal kesimin ve özellikle bankacılığın kritik bir yeri olmuştur.

1980 sonrası “yapısal uyum ve dışa açık, piyasa ekonomisi güdümünde liberalizasyon” programı finansal kesimdeki reformların da belirleyicisi olmuştur. Finans kesiminde yapılan reformlar ile sektöre derinlik kazandırılmaya çalışılmıştır. Faiz oranları üzerindeki sınırlamaların kaldırılmasının ve serbest piyasalara daha fazla rol verilmesiyle yatırımlar için gereken kaynakların artması bekleniyordu. İktisat literatüründe McKinnon-Shaw tezi olarak bilinen yaklaşıma göre; finansal baskının kalkması ve finansal derinleşmenin sağlanması, tasarruf ve yatırımları uyuracak, dolayısıyla ekonomik gelişme hızlanacak, ayrıca daha etkin kaynak dağılımı sağlanacaktır (Uygur, 1993: 16-20). Bir diğer deyişle, serbestleşme uygulamaları ile güç kazanacağı öngörülen finans kesimi büyümenin motoru olarak görülüyordu.

Yapılan reformlar ile finansal piyasaların derinleşmesinde görece ilerleme kaydedilmiştir.⁴ Ancak, finansal serbestleşme McKinnon-Shaw tezinde öne sürüldüğü gibi ekonomik gelişmeyi sağlayamamıştır. Tersine, bu süreç sonunda dış kaynaklara bağımlılık artmış, reel üretim yapısı dalgalanmaya itilmiştir (Yeldan, 2001: 129).

Finans kesimine yönelik alınan ilk karar, Haziran 1980'de mevduat faizlerinin serbest bırakılması olmuştur. Bu serbesti ile birlikte ortaya çıkan faiz yarışı, 1982 yılında finans kesiminde krize yol açmış; küçük banker iflaslarıyla başlayan çöküş, büyük bankerlerin ve bazı küçük bankaların iflası ile devam etmiştir. Güç duruma düşen bir çok bankaya Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu'ndan ve Merkez Bankası kaynaklarından kredi verilmiştir. İflas eden finans kuruluşlarının yükleri de kamu bankalarına devredilmiştir.

⁴ Finansal liberasyon sürecinin değerlendirmesi için bak. Uygur (1993), Ersel ve Öztürk (1993).

Bu yolla, sonraki yıllarda tekrar karşımıza çıkacak olan bir örnek; krizin yükünün toplumsallaştırılması yöntemi gündeme gelmiştir. İlk serbestleştirme deneyimi sonucunda yaşanan finansal kriz, ileriki yıllarda serbestleşmenin boyutlarına bağlı olarak şiddeti artarak tekrarlanmıştır.

Aralık 1983'te alınan 28 sayılı ve Temmuz 1984'de alınan 30 sayılı kararlar ile yetkili kılınan banka ve şirketlerin yurt dışından borçlanmasına ve yurt dışında döviz pozisyonu tutmasına izin verilmiştir. Ayrıca, Türkiye'de yerleşiklere yurt dışında aktif alma ve yurt içinde döviz tevdiat hesabı (DTH) açma imkanı sağlanmıştır. Bu kararlarla, ödemeler bilançosunun cari işlemlerle ilgili kısmına serbesti getirilirken, sermaye hareketleri üzerindeki kontroller sürdürülmüştür (Önder vd., 1993, s.182-184; Ekinci, 1998: 14).

Döviz işlemlerinin yurt içinde serbestleştirilmesi ve döviz işlemlerinin ticari işlemlerle ilişkilendirilmesi zorunluluğunun ortadan kaldırılması döviz piyasasının büyümesine yol açmıştır. Bu uygulama para ikamesi etkisi yaratarak TL'den kaçışı başlatmış, bankaların mevduat yapısı içinde DTH'nın ağırlığı artmıştır. Alternatif getiri oranlarına bağlı olarak ve çoğu kez spekülasyon beklentilerin belirlediği kararlarla ulusal para ve döviz arasında oluşan talep kaymaları faiz oranları ve döviz kurları üzerinde baskı yaratmaktaydı (Berksoy, 1995: 615). DTH'nın toplam mevduata oranı 1990'lı yıllar boyunca, %40-50'ler civarında olmuştur.

Mayıs 1985'de devlet tahvillerinin periyodik ihalelerle satılmasına başlanmıştır. Hazine'nin bankalara belli aralıklarla tahvil ve bono satması yöntemiyle, Hazine ile bankalar sistemi arasında çok duyarlı dengeler oluşturulmuştur. Bankaların kamu iç borçlanma kağıtlarını bir yandan disponibl değer⁵ olarak tutma zorunluluğu, öte yandan bu kağıtların kârlılıkları bankaların asli fonksiyonları olan kredi vermeden uzaklaşmalarına ve kaynaklarını kamu borçlanmalarında değerlendirmelerine yol açmıştır.

Ağustos 1989'da kabul edilen 32 sayılı karar ile uluslararası sermaye hareketleri tamamen serbestleştirilmiştir. 32 sayılı karar uygulamasıyla yabancı sermaye akımlarını çekerek ithalat olanaklarını, buradan da yatırımları arttırmak ve sermaye birikimini hızlandırmak amaçlanmıştır. Mali serbestleşme ile ülkeye önemli boyutlarda sermaye girişi olmuş, ancak yabancı sermaye ülkeye yatırım amaçlı değil, faiz arbitrajından yararlanarak kısa dönemde kâr sağlamak amacıyla gelmiştir. Spekülasyon sermaye hareketlerinin bir kısmı, hisse senetlerine, diğer bir kısmı ise bono ve tahvillere yönelmektedir (Kazgan, 2002: 167-173). Sermaye çekmek için gerekli koşul, yurtiçi faiz getirisinin döviz kurunun artış oranından daha fazla olması; yani reel faiz oranının aşırı yüksek tutulmasıdır. Bu koşul sağlandığında gelen sermaye, 1989'dan başlayarak kamu açıklarının finansmanında ve ekonominin ithalat ve tüketim hacminin genişletilmesinde kullanılmıştır.

⁵ Disponibl değer (disponiblite), likiditesi yüksek olan ve her an kullanılmaya hazır olan para. Disponibl kaynaklar kasadaki mevcutları, merkez bankası nezdindeki vadesiz serbest tevdiatı, her an paraya çevrilebilen hazine bonoları, reeskont imkanları, devlet iç borçlanma tahvillerini kapsar. Türkiye'de kurulmuş veya şube açmak suretiyle faaliyet gösteren bankaların taahhütleri ve bu taahhütler karşılığında bulundurmaları zorunda oldukları disponibl değerlere ilişkin esas ve şartlar umumi TCMB Tebliği ile belirlenmektedir.

Bu gelişmelere paralel olarak kamu kesimi dengeleri bozulmaya başlamış ve 2000’li yıllarda konsolide bütçedeki toplam harcamalar içinde, iç borç faiz ödemelerinin payı %50’lere ulaşmıştır. Köse ve Yeldan (1998: 53-54), “...finansal serbestleştirme söyleminin aslında kamu mali politikasının bir uzantısı olarak işlediğini ve devletin özel sermaye lehine rant transferi politikasının temel ideolojik aracı olduğunu...” belirtmektedirler.

Sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesinden sonra bankalar ellerindeki fonları, geri dönüşleri görece riskli olan krediler yerine, reel getirisi daha yüksek ve risksiz olan kamu kesimi borçlanma kağıtlarına yönlendirmişlerdir. Kredilerin faiz oranları da alternatif kullanım alanlarındaki yüksek getirileri telafi edecek biçimde oldukça yüksek düzeyde oluşmuştur.

Bankalar, 1990’larda giderek aracılık işlevinden uzaklaşmışlardır. Yurt dışı kaynaklardan borçlanarak elde ettikleri döviz kaynaklarını, Türk Lirası üzerinden getiri sağlayan finansal araçlara yatırmakta ya da Türk Lirası kredi vermektedirler. Bu da bankaların döviz varlıkları ile döviz yükümlülükleri arasındaki farkın artması, başka bir ifadeyle açık pozisyonla⁶ çalışmaları anlamına gelmektedir.

Yukarıda belirtilen gelişmelerin bankacılık sektörü üzerindeki etkileri şöyle olmuştur:

Bankacılık sektörünün toplam aktif büyüklüğünün gayrisafi milli hasıla (GSMH) ya oranı 1980 yılında %28.6’dan, 1990 yılında %38.2’ye yükselmiştir. Aynı oran 2000 yılında %76.9 düzeyinde oluşmuştur (BDDK, 2002: 2). 1990-1999 arasında bankacılık kesiminin toplam aktiflerinin sabit fiyatlarla artış hızı yılda ortalama %13.4 iken, milli gelir yılda ortalama %3.1 reel artış göstermiştir (Bağımsız Sosyal Bilimciler İktisat Grubu -BSBİG-, 2001: 5) . Bankacılık kesimindeki bu çok hızlı ve sağlıklı gelişmenin arkasında devletin iç borçlarındaki artış bulunmaktadır.

Kamu kesiminde dengenin sağlanmadığı 1990’lı yıllar boyunca devletin iç borçları menkul kıymetleştirilmeye başlanmış ve bunlar hazine bonosu ve tahvil ihraçlarıyla finansal sektöre pazarlanmıştır. Bankaların menkul kıymetler stoku kamu finansmanında kullanılan yöntemler dolayısıyla mutlak ve oransal olarak genişlemiştir. Özel kesim menkul kıymetleri 1986 ve sonrasında daha çok tutulur olmakla birlikte toplam içinde hala önemsiz bir paya sahiptir. Bankacılık kesimi, devlet iç borçlanma senetlerinin neredeyse tek alıcısı durumundadır ve 1993-1994 yılları dışında toplam devlet iç borçlanma senetleri içindeki payı %85’in altına düşmemiştir (Yeldan, 2001: 149).

Böylece bankacılık sistemi, kaynaklarını reel sektör finansmanı yerine kamu iç borçlanma senetlerinde değerlendirerek kazanç sağlamaya yönelmiştir. 1980 sonrası dönemde, toplam aktifler içerisinde kredilerin payı sürekli azalırken, devlet kamu kağıtlarının içinde bulunduğu menkul değerler cüzdanının payı büyük bir artış göstermiştir. 1980’de %54 olan kredilerin toplam aktifler içindeki payı, 2000 yılında %32.8’e gerilerken, aynı dönemde menkul değerlerin payı %6’dan % 24’e yükselmiştir.

⁶ Açık Pozisyon: (Yabancı Para Cinsinden Toplam Varlıklar+Bilanço Dışı Forward Alışlar) – (Yabancı Para Cinsinden Toplam Yükümlülükler+ Bilanço Dışı Forward Satışlar)

1994 krizinde sermayelerinin önemli bir kısmını kaybeden bankalar, sıcak paraya dayalı büyüme sürecine geri döndüğünde, beklenen faiz geliri ile dövizle borçlanma maliyeti arasındaki fark pozitif olduğu sürece, yurt dışından borçlanmayı sürdürmüşlerdir. 2000 yılında bankacılık kesimi yurtdışından 209 milyar dolar tutarında kredi almıştır. Geri ödenen kredi tutarı ise 204 milyar dolardır. Böylece reel faiz-kur aşınması arbitrajına dayalı sıcak para işlem hacmi 2000 yılı içinde mal ve hizmet üretiminin yıllık toplamına ulaşmaktadır. 2000 yılı boyunca bankacılık kesiminin döviz kredileri net girişleri 4 milyar 696 milyon dolar artarak 11 milyar 140 milyon dolara yükselmiştir. Bu süreçte bankacılık kesiminin toplam kısa vadeli dış borç stoku 16.9 milyar dolara ulaşmıştır (BSBİG, 2001: 11-12).

Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinden sonra uygulamaya konulan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı (GEGP), ana hedefi olan kamu kesimi borçlanma dinamiğinin kırılması için gerekli olan koşulu, bankacılık kesimine yeniden işlerlik kazandırmak olarak belirtmektedir. Bu amaçla program finans piyasaları ve para piyasalarına ilişkin düzenlemeleri zorunlu görmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde mevcut program öncelikle para-sermayenin krizden çıkış programı niteliğindedir. 2001 yılında bankacılık alanında yapılan takas operasyonu ile bankaların kur riskini büyük ölçüde Hazine üstlenmiş ve bankacılık kesiminin açık pozisyonlarının kapatılmasına destek olunmuştur.

Banka Sayısı ve Gruplarının Dağılımındaki Değişiklikler: Finansal liberalizasyon uygulamaları çerçevesinde, 1985 yılında çıkarılan Bankalar Kanunu ile sektöre banka girişi ile ilgili bazı önemli engellerin kaldırılması sonucunda, banka sayısında hızlı bir genişleme süreci yaşanmıştır. 1980 yılında 43 olan banka sayısı, 1990 yılında 64'e, 1999 yılında ise en yüksek değeri olan 81'e yükselmiştir. 1999-2002 arasında ise yaşanan krize bağlı olarak tasfiye ve birleşmelerle banka sayısında hızlı bir azalma görülmüştür. Eylül 2002 itibariyle banka sayısı 55'e düşmüştür.

1985 yılında bankalara ihaleler yoluyla devlet iç borçlanma senetlerinin satışına başlanmıştır. Aynı tarihlerde yürürlüğe konulan Bankalar Kanunu'nun banka kurulması önündeki engelleri kaldırması bu anlamda bir rastlantı değildir. Hazine ihalelerinde büyük bankaların birlikte hareket ederek faiz oranlarını yükseltme eğilimlerine karşı yeni kurulan küçük ve orta ölçekli bankaların kullanılması planlanmıştır.

İç borçlanmanın ve reel faiz oranlarının artışına paralel olarak sektörde yükselen kâr oranları, sektöre girişleri teşvik etmiş ve banka sayısı 1990'lı yıllar boyunca sürekli yükselmiştir. Banka sayılarındaki bu artış, daha önce de belirtildiği gibi üretim ve ticaret hacmindeki gelişmelerden çok, kamu kesiminin finansmanı için çıkarılan menkul kıymetlerin ve spekülasyon sermayenin hacmindeki genişlemeye dayanmakta ve bu anlamda da sağlıklı bir gelişmeye işaret etmektedir.

Gruplara göre banka sayısının dağılımı incelendiğinde, ticari bankalar grubu içinde yer alan kamusal sermayeli bankaların sayısındaki azalma dikkati çekmektedir. Özelleştirmeler ve birleştirmeler yoluyla 1980'de 9 olan kamu bankalarının sayısı 1999'da 4'e inmiştir. 2001 yılında Emlak Bankası'nın Ziraat Bankası'na devredilmesi ile 2002 Eylül Ayı itibariyle kamu bankalarının sayısı 3 olmuştur.

1980 yılında bankacılık sektöründe yalnızca 4 yabancı banka bulunmaktaydı. 1923-1980 döneminde, bütünüyle yabancı sermayeli hiç bir banka kurulmamış, ancak

serbestleştirme süreçlerinin bir sonucu olarak yabancı bankaların sektöre girişlerine izin verilmesiyle birlikte yabancı banka sayısı hızla yükselmiş ve Eylül 2002’de 15’e ulaşmıştır.

Kalkınma ve yatırım bankacılığı alanında sayısal bir artış görülmekle birlikte, bu yeni bankaların gerçek anlamda kalkınma ve yatırım bankaları olduğunu söylemek pek mümkün görünmemektedir. Söz konusu bankalar, sabit sermaye yatırımları ve bu yatırımlara finansal ve teknik hizmet sağlamak yerine, çoğunlukla toptancı bankacılık⁷ ile ilgilenmektedirler (Önder vd., 1993: 138). Bunlardan bir kısmı ise holding bankası olup, ileride mevduat kabul etme izni alarak ticari bankalar içinde faaliyet göstermek amacıyla 1990’lı yılların sonlarına doğru kurulmuşlardır. Dolayısıyla 1980 sonrasında gerçek yatırım bankacılığının ciddi bir gerileme içerisine girmiş olduğu söylenebilir.

Banka gruplarına göre bilanço büyüklüğünün dağılımına ilişkin veriler de banka sayısının gruplara göre dağılımı ile paralellik göstermektedir. Tablo 1, bankacılık sektörü bilançosu içinde grupların aldıkları payları göstermektedir.

Tablo 1. Gruplara Göre Bilanço Büyüklüğünün Dağılımı (1980-2001)

	Özel Bankalar (%)	Kamu Bankaları (%)	Yabancı Bankalar (%)	Kalkınma ve Yatırım Bankaları (%)	TMSF’na Devredilen Bankalar (%)
1981-1985	44.4	45.3	3.5	6.8	-.-
1986-1990	43.9	44.1	3.4	8.6	-.-
1991-1997	50.5	38.9	3.5	7.1	-.-
1998-2001	52.3	33.6	4.2	4.6	5.3

Kaynak: Keskin, 1998: 25 ve Türkiye Bankalar Birliği (<http://www.tbb.org.tr>) sitesinde yer alan veriler kullanılarak hazırlanmıştır.

Özel sermayeli bankaların sektör payları 1981-1985 döneminde %44.4’ten, 1998-2001 döneminde %52.3 seviyesine ulaşmıştır. Kamusal sermayeli bankaların payında ise tersine bir gelişme gözlenmektedir. 1981-1985 döneminde %45.3 olan kamu bankaları payı, 1998-2001 döneminde %33.6’ya düşmüştür. 1980 sonrasında ise yüksek enflasyon ve belirsizlikler nedeniyle uzun vadeli fon arzının sınırlı kalmasına bağlı olarak kalkınma ve yatırım bankalarının payı azalmıştır. Bu bankaların 1960-1980 planlı döneminde, toplam bilanço büyüklüğü içindeki %15’lik paylarının son dönemde %4.6’ya gerilediği görülmektedir (Keskin, 1998: 24). 1981-1997 döneminde aynı düzeyi korumuş olan yabancı bankaların bilanço payı ise son dönemde artış göstermiştir.

Kamu bankalarının sistemdeki yerinin küçülmesi ve özel bankaların ağırlığının artması eğilimleri, 2000 yılında başlayan krizle birlikte hız kazanmıştır. 2000-2001 döneminde kamu bankalarının toplam aktiflerdeki payı %34’ten %32’ye, toplam mevduattaki payı %40’tan %32’ye, toplam kredilerdeki payı ise %27’den %21’e gerilemiştir. Aynı dönemde, özel bankaların toplam aktiflerdeki payı %47’den %56’ya, toplam mevduat içindeki payı %44’ten %61’e, toplam kredilerdeki payı ise %54’ten %61’e yükselmiştir. Bu gelişmelerin gerisinde Bankacılık Düzenleme ve

⁷ Bankaların doğrudan doğruya veya interbank aracılığı ile diğer bankalar ve mali kuruluşlar ile yaptıkları büyük hacimli işlemler.

Denetleme Kurumu (BDDK)nın “Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı” ile müdahalesi vardır.

Yeniden yapılandırma programı çerçevesinde, kamu bankalarının sorunlu hale gelmiş olan, ancak halen krediler hesabı içerisinde gözüken kredileri takipteki alacaklar hesabına aktarılmış ve bunlar için karşılık ayrılmıştır. Ayrıca, Emlak Bankası'nın Ziraat Bankası'na devrinde, kanuni takibe intikal ettirilmiş tüm alacakları ve bunlara ilişkin ayrılmış karşılıklar hariç tutulmuştur. Bu iki gelişme birlikte, kamu bankalarının toplam aktiflerdeki payının azalmasına yol açmıştır.

Ayrıca, Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF) ve kamu bankalarının mevduat faiz oranları devlet iç borçlanma senetleri piyasa faiz oranının altında ve ortak olarak belirlenmiş ve piyasa faiz oranlarına yaklaştırılmıştır. Diğer taraftan fon bankalarında bulunan mevduatın önemli bir bölümü ihale yoluyla, karşılığında devlet iç borçlanma senedi verilmek suretiyle diğer bankalara devredilmiştir (BDDK, 2002: 19).

Kriz ve Yoğunlaşma Eğiliminin Güçlenmesi: Kriz, aynı zamanda yoğunlaşma oranı üzerinde de etkili olmuştur. 1980'de sektördeki en büyük üç bankanın toplam aktifler ve toplam mevduat içindeki payı, sırasıyla %51 ve %53 iken, söz konusu oranlar 1990'da %44 ve %43'tür (Atiyas ve Ersel, 1992: 11-13). 1980-1990 döneminde çok sayıda özel yerli ve yabancı bankanın sektöre girişine karşın yoğunlaşma oranlarındaki düşüş görece az olmuştur. 1990-2000 döneminde yoğunlaşma oranında görülen düşüş eğilimi krizle birlikte terse dönmüştür.

Bankacılık sistemindeki yoğunlaşma Türkiye Bankalar Birliği (TBB) tarafından bankaların toplam aktifleri esasına göre hesaplanmaktadır. Toplam aktiflere göre yapılan sıralamada ilk beş ve ilk on bankanın aktif, mevduat ve kredi paylarının yüzdesel ifadesi aynı zamanda yoğunlaşma oranlarını göstermektedir.

1999-2001 döneminde banka sayısındaki azalmanın sonucu olarak, hem ilk beş bankanın hem de ilk on bankanın paylarında dikkati çeken bir artış olmuştur. 2001 yılında, sektördeki ilk beş bankanın aktif payı %56, mevduat payı %55, kredi payı ise %49; ilk on bankanın ise sektör aktif ve mevduatı içindeki payı %80, kredi payı %82 olmuştur.

Tablo 2. Bankacılık Sisteminde Yoğunlaşma (%)*

	1990	1995	1997	1998	1999	2000	2001
İlk 5 Banka							
T. aktif	54	48	44	44	46	48	56
T. mevduat	59	53	47	49	50	51	55
T.krediler	57	50	46	40	42	42	49
İlk 10 Banka							
T. aktif	75	71	67	68	68	69	80
T. mevduat	85	73	70	73	69	72	80
T. krediler	78	75	72	73	73	71	82

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği, 2001, s. I-41; Türkiye Bankalar Birliği, 2002, s.6

(*) Toplam aktiflere göre.

Yoğunlaşma oranı yalnızca özel bankalar için hesaplandığında, ilk beş özel bankanın belirleyici olduğu bir yapı karşımıza çıkmaktadır. 2000 yılı toplam aktiflerine göre T. İş Bankası, Yapı ve Kredi Bankası, Akbank, T. Garanti Bankası ve Pamukbank'ın

oluşturduğu ilk 5 banka, toplam aktiflerin %33'üne, toplam mevduatın %30'una, toplam kredilerin ise %40'ına sahiptir. 2001 yıl sonu rakamlarına göre, yine aynı bankalardan oluşan ilk 5, toplam aktiflerdeki payını %42.8'e, toplam mevduattaki payını %44.8'e, toplam kredilerdeki payını ise %41'e yükseltmiştir.

2002 yılında da yoğunlaşma eğilimi devam etmiştir. Pamukbank'ın TMSF'ne devredilmesi sonucu, ilk dört özel sermayeli bankanın diğer özel sermayeli bankalara göre belirleyici konumda olduğu bir yapı ortaya çıkmaktadır. İlk dört bankayı oluşturan Akbank, İş Bankası, Garanti Bankası ile Yapı ve Kredi bankalarının sektördeki payları kriz sonucu anlamlı bir biçimde yükselmiştir. Söz konusu bankaların toplam aktifler içindeki payı, 2000 yılında %28.1 iken 2001 yılı sonunda %41.3'e çıkmıştır. Toplam mevduattaki payları 2000 yıl sonu itibariyle, %24.9'dan Haziran 2002'de %42.5'e; toplam kredi payları ise sırasıyla %32.1 düzeyinden %41.5 düzeyine ulaşmıştır.

Yoğunlaşma sonucu daha zayıf bankaların sektörden çekilmesi, grup içinde başka bankalarla birleşmesi ya da yabancı sermaye ile güç kazanması literatürün yabancı olmadığı bir eğilimdir. Üç bankaya sahip olan Doğu grubunun, kriz karşısında diğer iki bankasını grubun en büyük bankası olan Garanti Bankası çatısı altında birleştirmesi ya da Koç grubunun, bünyesindeki tüm finansal şirketleri içine alacak biçimde, İtalyan Unicredito SPA ile %50 oranında ortaklık kurması yoğunlaşma eğiliminin sonuçları olarak değerlendirilmelidir. Koç grubunun finansal alanda gerçekleştirdiği ortaklık, sermaye donanımında öne çıkan grupların yabancı sermaye ile entegrasyon düzeyini artık para-sermaye alanına da taşıdıklarını göstermesi açısından önemlidir.

5. Sonuç

Sermaye birikiminin dünya genelinde gelişme eğilimlerine göre farklılaşan bankaların yer ve işlevleri, birikimin bugün gelinen noktasında daha belirgin bir hal almaktadır. Bu süreç içerisinde bankalar, kredilerle üretimin finansmanı olarak tanımlanan geleneksel aracılık rollerinden uzaklaşmaktadırlar. Bu durum banka bilançolarında kredilerin payının azalmasıyla kendini göstermektedir. Aynı zamanda, dünya genelinde bankacılık sisteminde birleşme ve satın almalarla yoğunlaşma eğilimi hız kazanmıştır. Yoğunlaşma oranındaki bu artış, bir yandan da krize verilen tepki niteliğindedir.

1980 sonrası dönemde, neo-liberal politikaların gündemi belirlediği bir ortamda, Türkiye ekonomisi de dışa açılma yoluyla dünya ekonomisi ile bütünleşme sürecine girmiştir. 1980'de başlayan dönüşüm, 1989 yılında sermaye hareketlerinin tamamen serbestleştirilmesi ile tamamlanmıştır.

Bu süreçte, üretken sermaye, yeni yatırımlar ve üretim yerine finansal işlemlere yönelirken; para-sermaye de üretimin finansmanından çok kamu kesimi borçlanma gereğini finanse etme işlevini yerine getirmeye başlamıştır. Bu bağlamda, Türkiye'de para-sermayenin en önemli kurumu olan bankalar da geleneksel faaliyet alanları olan üretken sermayeye kredi sağlamayı geri planda bırakmışlardır. Bankacılık sektörü, yurt içi ve yurt dışından sağladığı kaynaklarını krediler yerine, devlet iç borçlanma senetlerinde değerlendirerek, kısa vadede kâr sağlama yolunu seçmiştir. Ancak, faiz-döviz kuru arbitrajına dayalı olan bu seçim, bankaların çok yüksek oranda kur riski taşımalarına neden olmuştur. Özellikle 1990 sonrasında bankacılık kesiminde sağlanan gelişme, yalnızca devlet iç borçlanmasına bağlı olması ve yukarıda belirtilen riskler nedeniyle sağlıklı bir yapıyı işaret etmektedir.

2000 yılına gelindiğinde ekonomi, sermaye birikim sürecinin kendini yeniden üretemeyeceği ağır bir krize sürüklenmiştir. Bu kriz, özellikle bankacılık sisteminin yeniden yapılandırılmasını gündeme getirmiş ve IMF programları çerçevesinde sisteminin yeniden yapılandırılmasına ilişkin gelişmeler yaşanmıştır.

Yeniden yapılandırmanın maliyeti TMSF'na devredilen bankalar için 21.7, kamu bankaları için (görev zararları hariç) 2.9 milyar dolar olmak üzere 24.6 milyar dolar (GSYİH'nın %16.7'si) olarak ortaya çıkmıştır. TMSF'ye devrolan bankaların devir tarihleri itibarıyla zararları toplamı 17.3 milyar dolardır. Ancak bu zarar devir tarihleri itibarıyla, TMSF yönetiminde oldukları dönemdeki zararları da eklendiğinde toplam zarar 21.7 milyar dolara ulaşmaktadır. TMSF'ye devredilen bankalara aktarılan 21.7 milyar doların 17 milyar doları Hazine, 4.7 milyar doları ise TMSF gelirleri (bankalardan toplanan sigorta primleri) ile karşılanmıştır. Bu bankaların toplam zararlarının çok önemli bir kısmı, hakim ortakların kendi bankalarından yasal limitlerin çok üzerinde kullandıkları kaynaklardan oluşmaktadır. Hakim ortakların kendi ve diğer TMSF bankaları aracılığı ile kullandıkları kaynaklar 11 milyar dolardır. Mart 2003 itibarıyla, hakim ortaklardan tahsil edilebilen tutar 234.9 milyon dolar olmuştur (BDDK, 2003). Yeniden yapılanmanın maliyetinin toplumsallaştırılması bu rakamlardan açıkça görülmektedir.

Kriz süreci, tasfiye, birleşme ve satın almalar sonucunda bankacılık sektöründe yoğunlaşmaya hız kazandırmıştır. Uzun dönemde dünyadaki genel eğilimler ile paralellik gösteren yoğunlaşma sürecinde uluslararası sermaye de yerini almaktadır. Bu açıdan, 1980'lerden başlayarak, kamu bankalarının ağırlığının azalması; yerli ve yabancı sermayeli özel bankaların payının artması kriz ile birlikte hızlanmış ve çok daha net hale gelmiştir. İlerleyen süreçte de bu eğilimin devam etmesi ve sektörde belirleyici konumda olan bankaların kendi aralarında birleşmeleri ya da yabancı ortaklıklara yönelmeleri güçlü bir olasılıktır.

Kaynaklar

- AKGÜÇ, Ö. (1989) *Yüz soruda Türkiye'de bankacılık*. 2. bs., İstanbul, Gerçek Yayınevi.
- ARRIGHI, G. (2000) *Uzun yirminci yüzyıl : para, güç ve çağımızın kökenleri*. (Çev. R. BOZTEMUR), Ankara, İmge Kitabevi Yayınları.
- ARTUN, T. (1987) Türk mali sistemi 1980-1984 : değişim ve maliyeti. *Bırakınız yapınlar bırakınız geçsinler, Türkiye ekonomisi 1980-1985 içinde* 43-76.ss. 3. bs., Ankara, Bilgi Yayınevi.
- ATYAS, I. ve ERSEL, H. (1992) *The impact of financial reform : the Turkish experience, industry and energy department working paper*. (Industry series no : 65) Washington, The World Bank.
- AYBAR , S. ve LAPAVITSAS, C. (2001) Financial system design and the post-Washington consensus. *Development policy in the twenty-first century : beyond the post – Washington consensus içinde* 28-51.ss. Editörler B. FINE., C. LAPAVITSAS, J. PINCUS. London, Routledge.
- BAĞIMSIZ SOSYAL BİLİMCİLER İKTİSAT GRUBU (2001) *Güçlü ekonomiye geçiş programı üzerine değerlendirmeler*. Ankara, Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği.
- BDDK (Temmuz 2002) *Bankacılık sektörü yeniden yapılandırma programı: gelişme raporu*. Erişim adresi : <<http://www.bddk.org.tr>> [Erişim tarihi : 12 Ekim 2002].
- . (Nisan 2003) *Bankacılık sektörü yeniden yapılandırma programı: gelişme raporu*. Erişim: <<http://www.bddk.org.tr>> [Erişim tarihi : 15 Mayıs 2003].

- BERKSOY, T. (1995) Türkiye ekonomisinde değişim ve kriz, 24 Ocak 1980'den 5 Nisan 1994'e. *Petrol-İş 1993-1994 yılı* içinde 596-622.ss. İstanbul, Petrol-İş.
- CHADHA, B. ve FOLKERTS-LANDAU, D. (1999) The evolving role of banks in international capital flows (1). *International capital flows* içinde 191-234.ss. M. FELDSTEIN. Chicago, The University of Chicago Pres.
- EDWARDS, F. ve MISHKIN, F. (1995) The decline of traditional banking : implications for financial stability and regulatory policy. *Federal Reserve Bank of New York Economic Policy Review*. 2 , July, 27-45.ss.
- EKİNCİ, N.K. (1998) Türkiye'de 1980 sonrası kriz dinamikleri ve intibak mekanizmaları. *Toplum ve Bilim*, sayı 77, Yaz, 7-26.ss.
- ELDEM, E. (2000). *Osmanlı Bankası tarihi*, (Çev. A. BERKTAY). İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları.
- ERCAN, F. (2002) Bankalar ve banka sermayesinin analizi için alternatif bir çerçeve. *İktisat Dergisi*, sayı 417, Eylül, 42-51.ss.
- ERSEL, H. ve E. ÖZTÜRK (1993) Liberalization attempts and the financial structure of Turkish corporations. *Financial liberalization in Turkey* içinde 219-251.ss. Ankara, Central Bank of the Republic of Turkey.
- GROUP of TEN (2001) *Report on consolidation in the financial sector*. Erişim adresi: <http://www.bis.org> [Erişim tarihi : 07 Ekim 2002].
- KAZGAN, G. (2002). *Tanzimat'tan 21. yüzyıla Türkiye ekonomisi : birinci küreselleşmeden ikinci küreselleşmeye*. İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- KAZGAN, H. (1997) *Osmanlı'dan Cumhuriyete Türk bankacılık tarihi*. İstanbul, Türkiye Bankalar Birliği.
- KESKİN, E. (1998) *40. yılında Türkiye Bankalar Birliği ve Türk bankacılık sistemi*. İstanbul, Türkiye Bankalar Birliği.
- KÖSE, A. H. ve YELDAN, E. (1998) Dışa açılma sürecinde Türkiye ekonomisinin dinamikleri 1980-1997. *Toplum ve Bilim*, sayı 77, Yaz, 45-67 ss.
- KRUGMAN, P. (2001) *Bunalım ekonomisinin geri dönüşü*, (Çev. N. DOMANIÇ). İstanbul, Literatür Yayıncılık.
- ÖNDER, İ. vd. (1993) *Türkiye'de kamu maliyesi, finansal yapı ve politikalar*. (Editörler T. BERKSOY, K. BORATAV) İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- TEZEL, Y.S. (1994) *Cumhuriyet döneminin iktisadi tarihi (1923-1950)*. 3. bs., İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- TOUSSAINT, E. (1999) *Ya paramı ya canımı : Dünya Bankası ve IMF'nin üçüncü dünya politikaları*, (Çev. M. BERBERYAN), İstanbul, Yazın Yayıncılık.
- TÜRKİYE BANKALAR BİRLİĞİ. (2001) *Bankalarımız (2000)*, İstanbul, TBB.
- . (2002) *Bankalarımız (2001)*, İstanbul, TBB.
- UYGUR, E. (1993) Financial liberalization and economic performance in Turkey. *Financial Liberalization in Turkey* içinde 1-51.ss. Ankara, Central Bank of the Republic of Turkey.
- WENT, R. (2001) *Küreselleşme : neoliberal iddialar radikal yanıtlar*, (Çev. E. DİNÇ). İstanbul, Yazın Yayıncılık.
- YELDAN, E. (2001) *Küreselleşme sürecinde Türkiye ekonomisi : bölüşüm, birikim ve büyüme*. İstanbul, İletişim Yayınları.
- . (2002) Neoliberal küreselleşme ideolojisinin kalkınma söylemi üzerine değerlendirmeler, *Praksis*, sayı 7, Yaz, 19-34 ss.
- ZERBATO, M. (2001) Dayanılmaz bir finans malî piyasalar ve kurgusal sermaye. *Birikim*, sayı 145, Mayıs, 20-31 ss.